

הגלוי והסמוי בפרשת הגבעונים

אחת התעלומות של פרשת הגבעונים (יהושע ט') היא הקלות שבה הצליחו הגבעונים לרמות את איש ישראל ואת יהושע¹ בדבר מקום ארצם. כזכור, הגבעונים מציגים את עצמם כמי שבאו מארץ רחוקה, ובתגובה להצהרה זו, שואל איש ישראל:

אולי בְּקִרְבֵי אֶתָּה יוֹשֵׁב וְאֵיךְ אֶכְרַת לְךָ בְרִית (יהושע ט', ז).

ויהושע מחרה־מחזיק אחריהם:

מִי אַתֶּם וּמֵאֵין תָּבֹאוּ (שם, ח).

לשאלת איש ישראל אין הם משיבים, אלא פונים ליהושע ומצהירים שהם 'עבדיו'. אשר לשאלת יהושע, הם חוזרים על הדברים שאמרו בראשונה, שבאו מארץ רחוקה, ומוסיפים את המניע להגעתם. לאחר מכן, הם מציגים בהפגנתיות את ההוכחות שלהם: הבגדים הבלים והלחם המעופש. אין הם נוקטים שם של עם או של אזור שאליו הם שייכים, לא בפנייתם הראשונה ולא בפנייתם השנייה, אלא מסתפקים בתיאור כללי מאוד של ארץ מוצאם:

מֵאַרְץ רְחוֹקָה בָּאנוּ וְעַתָּה כָּרְתוּ לָנוּ בְרִית... וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו מֵאַרְץ רְחוֹקָה מָאד בָּאוּ עֲבָדֶיךָ... (שם, ו, ט).

כל מה שהוסיפו על הזיהוי הראשון של מולדתם היה "מאד". ואילו באמת היו מגיעים מרחוק, הייתה עולה שאלה אחרת: מדוע יתאמצו בני עם מסוים להתרחק ממקום מושבם כדי לכרות ברית עם עם אחר, הגר רחוק מהם ואינו מאיים עליהם? ואם הם מבקשים חסות ("עבדיך אנחנו") – האם זה הגיוני לסמוך על עם הנמצא רחוק מהם ואינו נגיש? על ברית בין עמים הרחוקים מאוד זה מזה תוהה מלבלי"ם (שם, ו):

בין עם לעם בלתי שכנים, יתוהה כריתת ברית שיעזרו זה לזה נגד הצר הצורר בצבא וגדוד ורכב וסוס, או שיהיה להם חירות לסחור אחד בגבול חבירו... וכן ברית כזה לא

1. על הגופים השונים שניהלו את המשא ומתן עם הגבעונים, ועל יחסי הכוחות ביניהם, ראה: י' רוזנסון, 'בין יהושע לנשיאי העדה – עיון במעשה הגבעונים (יהושע ט)', **בשדה חמ"ד** 33, תש"ן, ה-ו, עמ' 24-32. רוזנסון מאמץ את הדעה ש"איש ישראל" פירושו הנשיאים, וכינוי זה דווקא בא ללמד שהם מייצגים את כל הציבור הישראלי.

יהיה בין שתי מדינות הרחוקות זה מזה מקצה הארץ עד קצה הארץ שאי-אפשר שיעזרו בעת צר ויסחרו את הארץ...

בני ישראל טרם הקימו מעצמה שתפרוש את חסותה על פני עמים מרוחקים, או לחילופין, שתאיים עליהם. אם כן, עצם טענתה של המשלחת, שבאו מרחוק, הייתה צריכה לעורר את חשדם של מנהיגי בני ישראל בדבר נחיצות ברית זו. מכל מקום, הגבעונים מבחינתם תולים את סיבת רצונם לכרות ברית עם בני ישראל בשיקול דתי-אמוני:

מֵאַרְץ רְחוֹקָה מָאֵד בָּאוּ עֲבָדֶיךָ לְשֵׁם ה' אֱלֹהֶיךָ כִּי שָׁמְעֵנוּ שְׁמֵעוּ וְאֵת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה בְּמִצְרַיִם. וְאֵת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה לְשָׁנֵי מַלְכֵי הָאֲמָרִי אֲשֶׁר בְּעֵבֶר הִיָּרְדֵן לְסִיחֹן מֶלֶךְ חֶשְׁבֹן וְלְעוֹג מֶלֶךְ הַבָּשָׁן אֲשֶׁר בְּעֶשְׂתָּרוֹת. וַיֹּאמְרוּ אֵלֵינוּ זְקִינֵינוּ וְכָל יֹשְׁבֵי אֶרְצֵנוּ לֵאמֹר קְחוּ בְּיָדְכֶם צִידָה לְדָרֶךְ וּלְכוּ לְקַרְאֲתֶם וְאִמְרֹתֶם אֵלֵיהֶם עֲבָדֵיכֶם אֲנַחְנוּ וְעַתָּה פָּרְתוּ לָנוּ. (שם, ט-יא).
בְּרִית

אולם יש לשים לב לכך, שהם אינם אומרים נימוק זה מיד, כדי להסביר את מהלכם ואת רצונם לכרות ברית עם בני ישראל, וגם לא כאשר איש ישראל מתעמת אתם, אלא שולפים אותו רק כאשר יהושע לוחץ עליהם.² נראה, שעיקר מאמצם מוקדש להשגת כריתת ברית (דרישה הבאה פעמיים מהם, ומוזכרת עוד שלוש פעמים בפרק), והם יעשו הכול כדי להשיגה. רק פעם אחת הם מזכירים "ה' אלהיך", עובדה המטילה בספק את מניעם המוצהר. האם יהושע והנשיאים היו תמימים ולכן האמינו לדברי המשלחת על סמך ה'הוכחות' והנימוקים שלהם? 'י' ליור טוען, שיהושע ואיש ישראל לא הוטעו על ידי הגבעונים, אלא שיתפו פעולה עם התרמית:

וכל השתלשלות (הסיפור)... מקבלת את מלוא משמעותה מראיית מעשה הגבעונים לא כהערמה חריפה וממולחת – כי אם כהעמדת פנים שקופה שבה היו יהושע וראשי העם צד מעוניין, ויותר משרצו לרדת לטעמה של משלחת מוזרה זו רצו להיות מרומים ולכרות את הברית עם הגבעונים.³

נראה שליוור מרחיק לכת מעבר לכתוב, ואינו מתייחס ברצינות מספקת למסופר על הכעס של בני ישראל כלפי הגבעונים, ועל חששם מאי-קיום מצוות "החרם תחרימם"

2. רבים השוו סיפור זה עם סיפור רחב (ראה למשל: 'י' זקוביץ, **עולם התנ"ך**, יהושע, תל אביב 1994, עמ' 86). השוואה זו מחדדת את הבעיה, שהרי רחב מביעה קודם את התפעלותה מאלוהי ישראל, ורק אז מבקשת מן המרגלים להצילה (יהושע ב', ט-יג).
3. 'י' ליור, 'בירורים בפרשת הגבעונים', בתוך: מ' הרן וב'צ' לוריא (עורכים), **ספר טורסיני**, ירושלים תש"ך, עמ' 60-61.

(דברים כ', יז) כלפי שבעת העממים.⁴ פעמיים מוזכר שגורם חיצוני מנע מבני ישראל מלפגוע בגבעונים (פס' יח, כו). היחס של יהושע כלפי הגבעונים ומעשיהם בא לידי ביטוי, בין היתר, בקללה שהוא מקללם ("ארורים אתם"). קללה זו מצטרפת לשתיהן קללות שקילל יהושע בעבר: קללת בונה יריחו (יהושע ו', כו), וקללת עכן.⁵ (שם ז', כה), שנאמרו בחומרה ובכוונה. נראה שגם קללה זו נאמרה במלוא הכוונה. ואף על פי כן אין להתעלם מן השאלות שהצבנו בראש דברינו. כיצד ניתן להסביר את החיפזון של יהושע בכריתת הברית, ואת הוויתור על בדיקה יסודית של טענות המשלחת?
נתחיל את עיוננו בפסקה המקדימה את סיפור הגבעונים.

בניית המזבח בהר עיבל

לפני סיפור הגבעונים מספר הכתוב על הקמת מזבח בהר עיבל (שם ח', ל-לה) ועל קיום טקס הברכה והקללה שם (על פי דברים י"א, ו-כז; כ"ז, יא-כו). רש"י מביא את דעת חז"ל, שאין פרשה זו במקומה מבחינה כרונולוגית: "פרשה זו כתובה מוקדם ומאוחר שמיום שעברו את הירדן עשה כן" (על פי דברים כ"ז, ב: "והיה ביום אשר תעברו את הירדן אל הארץ אשר ה' אלהיך נתן לך והקמת לך אבנים גדולות ושדת אתם בשיד"). אולם דעה זו קשה, משום שהמרחק הגאוגרפי בין הירדן לבין אזור הטקס גדול מאוד, ואין זה סביר שבני ישראל יגיעו להר עיבל מיד אחרי מעבר הירדן. ' קיל מציע פתרון אחר להבנת הפסוק בדברים, שכוונת המילים "והיה ביום אשר תעברו את הירדן" היא לזמן הכללי של מעבר הירדן ולא דווקא לאותו יום ממש.⁶ לפי גישה זו, יהושע הקים את המזבח עם תום המלחמה בעי ולפני סיפור הגבעונים. ברצוננו להציע שלא רק סמיכות טקסטואלית קיימת בין הפרשיות, אלא גם סמיכות רעיונית. המעייין בפרטי הטקס בהר עיבל מגלה קשרים לשוניים ותוכניים ברורים עם פרשת הגבעונים.⁷

4. ישנה מחלוקת מפורסמת בשאלת 'קריאה לשלום' (ראה דברים כ', י-יח) לערים קרובות לעומת ערים רחוקות, ורבים דנו בה. ראה, למשל: משנה תורה הלכות מלכים פ"ו; רש"י, דברים כ', י; רמב"ן, שם. לצורך עיוננו נבין את הפסוקים כפשוטם: גם בני ישראל וגם הגבעונים מבינים שאסור לבני ישראל לכרות ברית עם עם כנעני הגר בקרב הארץ.
5. אמנם אצל עכן לא מופיע לשון קללה, אבל הביטוי "יעכרך ה' ביום הזה" מביע קללה. וקללה זו, כמו קללת בונה יריחו וקללת הגבעונים, רבצה גם על בני ביתו.
6. מובא בפירושו לשם"ב ה', ח, דעת מקרא, ירושלים תשמ"א.
7. על סמיכות פרשיות ככלי עריכה המקנה משמעות נוספת לכתוב, ראה: י' זקוביץ, מבוא לפרשנות פנים-מקראית, אבן יהודה, 1992, עמ' 41-35.

יהושע ט'	יהושע ח'
<u>ויתנם יהושע ביום ההוא חטבי עצים ושאבי מים לעדה ולמזבח ה' עד היום הזה אל המקום אשר יבחר (כז).</u>	<u>אז יבנה יהושע מזבח לה' אלהי ישראל בהר עיבל (ל).</u>
<u>ויעש להם יהושע שלום ויכרת להם ברית לחיותם וישבעו להם נשיאי העדה (טו).</u>	<u>וכל ישראל וזקניו ושטרים ושפטיו עמדים מזה ומזה לארון נגד הפהנים הלויים נשיאי ארון ברית ה' נגר פאזרח חציו אל מול הר גרזים והחציו אל מול הר עיבל פאשר צוה משה עבד ה' לברך את העם ישראל בראשנה (לג).</u>
<u>ועתה ארורים אתם ולא יכרת מכם עבד וחטבי עצים ושאבי מים לבית אלהי (כג).</u>	<u>ואחרי כן קרא את כל דברי התורה הברכה והקללה ככל הכתוב בספר התורה (לד).</u>
<u>ויקרא להם יהושע וידבר אליהם לאמר למה רמיתם אתנו לאמר רחוקים אנתנו מכם מאד ואתם בקרבנו ישיבים (כב).</u>	<u>לא היה דבר מכל אשר צוה משה אשר לא קרא יהושע נגד כל קהל ישראל והנשים והטף והגר ההלך בקרבם (לה).</u>

יהושע בונה מזבח, והגבעונים נענשים בסופו של עניין בחטיבת עצים ושאיבת מים עבור מזבח ה'. הטקס שמקיים יהושע בהר עיבל הוא חידוש הברית, וגם עם הגבעונים נכרתת ברית. יהושע מקריא את הברכה והקללה, ואילו הגבעונים מתקללים מפי יהושע: "ארורים אתם". יהושע קורא את דברי התורה בפני כל העם וגם בפני "הגר ההלך בקרבם", הזוכה למעמד זהה לשאר העם. ואילו הגבעונים מתגלים כמי שגרים בקרב ישראל ודווקא על כך מורדים למעמד נחות.

מה פשר הקשרים האלה? למרות שהטקס בהר עיבל מוצנע בין פרשת העי לפרשת הגבעונים, ומחזיק רק חמישה פסוקים, הוא משקף לדעתנו את אחד מרגעי השיא של ספר יהושע: עם ישראל מתאסף יחד ומקיים מצווה גדולה שקיבלו מפי משה.⁸ העם על כל רבדיו מקבל על עצמו פעם נוספת את הברית על כל תנאיה (המרומזים בפסוקים לד-לה). הפתיחה של הקטע מרמזת אף היא למעמד חגיגי: "אז יבנה יהושע מזבח לה' אלהי ישראל...". הצירוף 'אז' + פועל עתיד בגוף שלישי עשוי להצביע על אירוע מיוחד במינו, כגון: "אז ישיר משה" (שמות ט"ו, א); "אז ישיר ישראל" (במדבר כ"א, ז); "אז ידבר יהושע" (יהושע י', לב); "אז יקהל שלמה" (מל"א ח', א), ועוד. סגנון הטקס ותוכנו מדגישים את האחדות בין ה' לעמו, ובקרב בני ישראל פנימה.

8. דומה שטקס זה מטרים את האספה הגדולה שמתקיימת אף היא באזור שכס, בסוף תקופת יהושע (פרק כ"ד).

סיפור הגבעונים שובר את האחדות ואת הקונסנזוס שמובעים בהר עיבל. בסיפור זה המזבח אינו מייצג יותר התעלות רוחנית אלא מקומו משמש לעניין עונש. הברית איננה ביטוי להסכמה וקבלת עול מלכות שמים, אלא ביטוי לתרמית ולמקח טעות. שלא כמו הגרים המהווים חלק אינטגרלי מן העם, הגרים ה'חדשים' מודרים ומסומנים. במקום ברכה וקללה יש רק קללה. ואולי ציון הגופים השונים הפועלים ומתבטאים ביחס לגבעונים – איש ישראל; יהושע; נשיאי העדה; העדה; בני ישראל – מעיד על הפירוד ועל הבלבול שזרעו הגבעונים בקרב העם, שקודם לכן היה מאוחד ומגובש. אפילו ההסכם עצמו נכרת בדרך מוזרה: יהושע כורת את הברית והנשיאים נשבעים.

ישנו גם קשר סמוי בין תוכן הקללות הנאמרות בהר עיבל לבין סיפור הגבעונים. רשימת ה'ארורים' בהר עיבל כוללת כמה עבריינים הפועלים ב'סתר' (דברים כ"ז, טו, כד),⁹ ויש לכלול גם את "ארור משגה עֹר בדרך" (שם, יח) בתוך אלה הפועלים בסודיות ומכשילים את העיוור לדבר' בערמומיות.¹⁰ והנה סיפור הגבעונים הוא סיפור מרמה, המנצל את עיוורונו של הצד שכנגד, ועל כך ארורים הגבעונים.¹¹ יוצא אפוא, שסיפור בניית המזבח בהר עיבל והטקס המתרחש שם – באזור שכם – מהווים ניגוד לפרשה הסמוכה לה, פרשת הגבעונים. הגעת הגבעונים ובקשתם טרפו את הקלפים, והעמידו את יהושע ואת העם בפני דילמה קשה. מה הייתה הדילמה הזאת? כיצד הצליחו הגבעונים לתקוע טריז באחדות, בנחישות ובערכים שעליהם מבוססת ברית הר עיבל?

9. ראה רשב"ם, שם, פס' טו, הטוען שכל הרשימה מתייחסת לעברות שבסתר, חוץ משני מקרים (עבודה זרה ומכה רעהו), שיכולים לקרות או בגלוי או בסתר, ובהם ציין הכתוב "בסתר".

10. השווה תורת כוהנים קדושים פרשה ב יד, מהד' ווייס פח ע"ד: "ולפני עור לא תתן מכשול" (ויקרא י"ט, יד), לפני סומא בדבר... אל תאמר לו צא בהשכמה שיקפחוהו לסטים...".

11. גם ר"י אברבנאל שואל על מיקומה של פרשה הר עיבל, ומסביר אותו בהתייחסו לתוכן הקללות. בהתייחסו לדעת חז"ל שהגיעו להר עיבל ביום שעברו את הירדן, הוא שואל: "למה שנכתב בכאן אחרי מלחמת העי וכבישת יריחו, אם היה שקדם אליו?" לדעתו, לא הייתה מצווה להקים את המזבח ביום מעבר הירדן, אלא הכוונה הייתה לעשות זאת כאשר יוכלו. מכל מקום, אברבנאל עומד על הקשר בין מלחמת העי לבין התוכן של הקללות: "ואחשוב שלפי שראה מה שקרה להם על מה שעבר עכן דברי השם ובריתו... לכן אחרי השלמת העי שנמשך על אותו החטא, ראה יהושע להקים המזבח בהר עיבל להקים הברית ולתת הקללה והארורים על האיש אשר לא יקים את דברי התורה לעשות אותם...". בדברינו לעיל גם אנחנו התייחסנו לתוכן הקללות כדי לקשר בין פרשה לפרשה.

הגבעונים וסיפור דינה

כפי שנציג בהמשך, סיפור הגבעונים דומה בקווים כלליים לסיפור דינה שבבראשית ל"ד. כבר בפתחת הסיפור נמצא רמז לקשר שבין הסיפורים:

וַיִּשְׁבֵי גִבְעוֹן שָׁמְעוּ אֶת אֲשֶׁר עָשָׂה יְהוֹשֻׁעַ לִירִיחוֹ וְלָעִי. וַיַּעֲשׂוּ גַם הֵמָּה בְּעֶרְמָה...
(יהושע ט', ג-ד).

על פי הפשט, החליטו "גם" הגבעונים, בדומה לעמי כנען, לפעול נגד ישראל (פס' ב) אך בחרו בדרך של ערמה (קיל, שם). ברם רש"י מוצא במילה "גם" קישור לסיפור קדום יותר:

כמו שעשו בני יעקב במרמה לשכם בן חמור אבי שכם שהיה חוי. ויושבי גבעון מן החוי היו כמו שאמור בענין.

מדוע רש"י מחזיר אותנו לפרשה קדומה זו? נראה, שהוא מרמז לקשרים המהותיים בין שתי הפרשיות: בשתייהן ממלאים תפקיד בני החיווי, הנושאים והנותנים עם בני ישראל (בראשית ל"ד, ב; יהושע ט', ז), ובשתייהן מרמה צד אחד את יריבו.¹² ראוי להרחיב את ההתייחסות לנושא המשא ומתן המתנהל בין שכם וחמור לבין בני יעקב:

וְהִתְחַתְּנוּ אֶתְנֹו בְּנֵיתֵיכֶם תִּתְּנוּ לָנוּ וְאֵת בְּנֵיתֵינוּ תִּקְחוּ לָכֶם. וְאֶתְנוּ תִּשְׁבוּ וְהָאָרֶץ תִּהְיֶה לְפָנֵיכֶם שְׁבוּ וְסִחְרוּהָ וְהָאָחָזוּ בָּהּ
(בראשית ל"ד, ט-י).

אין ספק שאלה תנאי שלום נדיבים ביותר. מעבר להצעת נישואי תערובת ביניהם, המפגינה פתיחות וכבוד למשפחת יעקב הזרה להם, מבטיחים מנהיגי שכם לבני יעקב ישיבת קבע ואפשרות להתנחל באזור בלי מפריע.¹³ תנאים אלה פותחים בפני משפחת יעקב הזדמנות לשגשג כלכלית, ואף נראה שהם מקבלים את ההצעה:

וְנִתְּנוּ אֶת בְּנֵיתֵינוּ לָכֶם וְאֵת בְּנֵיתֵיכֶם נִקַּח לָנוּ וַיִּשְׁבְּנוּ אֶתְכֶם וְהָיִינוּ לָעַם אֶחָד
(שם, טז).

12. על קשרים נוספים בין הפרשיות, וביניהם קשרים בבואותיים, ראה: י' זקוביץ (לעיל), הערה 2.

13. הצעה נדיבה זו עומדת בניגוד לקשיים שבפניהם עמד אברהם כאשר ניסה לקבור את שרה. בני חת, כידוע, לא ששו להעביר לאברהם חלקת שדה אפילו כמקום קבורה (בראשית כ"ד). לדעת אליצור וקיל ארץ שכם הרחבה הייתה מעוטת אוכלוסין, ולכן הוזמן בית יעקב להתיישב שם ולהיות עם בני שכם 'לעם אחד' (י' אליצור וי' קיל, **אטלס דעת מקרא**, ירושלים תשנ"ג, עמ' 90).

בני יעקב מדגישים, אולי באירוניה, דווקא את החלק הראשון של ההצעה: נישואי תערובת, שיובילו בסופו של דבר להתגבשותם לעם אחד.¹⁴ הקורא יודע עד כמה תכנית זו סותרת את מסורת האבות, שהרי אברהם דאג שבנו לא יקח אישה "מבנות הכנעני אשר אנכי יושב בקרב" (בראשית כ"ד, ג), ונישואי עשו לבנות חת היו למורת רוחם של רבקה ויצחק (שם כ"ו, לה).¹⁵ גם בהמשך, התורה תאסור התקשרויות כאלה. ביחס לעמי כנען נאמר:

וְלֹא תִתְחַתֵּן בָּם בְּתָךְ לֹא תִתֵּן לְבָנוּ וּבָתוּ לֹא תִקַּח לְבָנָךְ. כִּי יִסֵּר אֶת בְּנֵךְ מֵאֲחֵרֵי וְעִבְדוּ אֱלֹהִים אֲחֵרִים... (דברים ז', ג-ד).

אם כן, ההתחברות לעמי האזור אינה לגיטימית, הן על פי מסורת האבות הן על פי חוקי התורה.

אך ההצעה ליישב את הארץ ולהיאחז בה פחות בעייתית; שהרי היא נותנת, כאמור, אפשרות לכללית לבני יעקב להתבסס במרכז הארץ, בלי לפחד מהתקפות מצד המקומיים.¹⁶ ניתן אף לראות בה תחילת הגשמת הבטחת ה' לאבות לרשת את הארץ. אך גם התנאי הזה אינו מתגשם, עקב יוזמת הבנים להשמיד את שכם ואת תושביה. היוזמה להרוג את תושבי שכם לאחר שנתנו בני יעקב את הסכמתם להצעת התחברות אתם הייתה, לדעת רבים, מעשה אשר לא ייעשה.¹⁷ בהתייחסו לקללת יעקב את שמעון ולוי כותב רמב"ן (בראשית ל"ד, יג):

ושם (בבראשית מ"ט) ארר אפם כי עשו חמס לאנשי העיר, שאמרו להם במעמדו 'וישבנו אתכם והיינו לעם אחד', והם היו בוחרים בשם ובטחו בדבורם,¹⁸ ואולי ישובו אל ה'. והרגו אותם חנם, כי לא הרעו להם כלל. וזהו שאמר 'כלי חמס מכרותיהם' (בראשית מ"ט, ה).

בסיכומו של עניין, לא יצא דבר מכל משא ומתן זה חוץ מאשר אלימות ואדמה חרוכה. אונס דינה אינו דבר של מה בכך, והוא הביא בעקבותיו דילמות קשות שנפתרו בדרכים מפוקפקות. מכל מקום, האפשרות ליישב את הארץ ולבנות קשרי מסחר עם התושבים שמסביב נדחתה **לזמן בלתי מוגבל**.

14. יש להתייחס למילים אלה על רקע חטיפת דינה ואונסה, והחזקתה בבית שכם לאורך כל הדיונים האלה. ושמה מרמזים האחים: לזה אתם קוראים נתינה מרצון?
15. לגבי בני יעקב, ישנה מחלוקת אם התחתנו עם נשים כנעניות או לא. רמב"ן בפירושו לבראשית ל"ח, ב, סוקר את דעות חז"ל והפרשנים בסוגיה זו. לדעת ראב"ע (בפירושו לבראשית מ"ו, י), יהודה התחתן עם בת שוע הכנענית וכעונש על כך מתו בניהם, ער ואונן.
16. והשווה לקשרי ה'נורמליזציה' שבין אברהם לאבימלך (בראשית כ"א, כב-לד) ובין יצחק לאבימלך (שם כ"ו, כו-לג).
17. ראה בראשית מ"ט, ה, וראה הפרשנים: רש"י, ראב"ע ורמב"ן.
18. נוסח זה על פי מהדורת שעוועל, ירושלים תשל"ג.

משא ומתן כושל זה והשלכותיו, עומדים ברקע סיפורנו. מצד אחד, בספר בראשית מנהיגי החיווי פגעו באכזריות בדינה ובמשפחת יעקב בכלל, ופגיעה זו מצדיקה את תגובתם הקשה של האחרונים; מצד שני, קשה להשלים עם ניצול ברית המילה כאמצעי לנטרל את אנשי שכם, ועם הטבח הכללי שערכו בהם שמעון ולוי. והנה מתגלגלת ההיסטוריה, ובאים הגבעונים בני חיווי, צאצאיהם של אותם 'שוחרי שלום', ומבקשים בעצת זקניהם לעשות שוב שלום עם בני ישראל, אבל מוכנים לקבל על עצמם תנאים הרבה יותר קשים מאשר אלה שהוצעו בזמנם למשפחת יעקב. אין כאן הצעת ברית בין שווים, אלא ברית וסלית בין חזק וחלש.¹⁹ ברית כזאת, בדרך כלל, כוללת מס עובד ומנחה שנתית. יש בהצעה זו קבלת מרותם של בני ישראל ובעלותם על הארץ.

אפשר לראות בגלגול היסטורי זה 'מידה כנגד מידה' – כמו שרימו בני יעקב את החיווי ביחס לתנאי ההסכם ביניהם, ובדרך זו כבשו אותם, כעת מרמה החיווי את בני ישראל ביחס לתנאי ההסכם ביניהם, ובכך 'כובשים' אותם באופן סמלי. ואם המרמה הקדומה גרמה למותם של בני החיווי, כעת הערמה שלהם מצילה אותם ממוות. פירוש זה רואה ביהושע קרבן תמים למרמה ומציג אותו לדעתנו באור נלעג. אך אם נחזור לשאלה מדוע אין יהושע והנשיאים עורכים בדיקה יסודית ביחס לזהות המשלחת המגיעה אליהם, נבקש להציע את הרעיון הבא: יהושע, כאמור, **בנה את המזבח בהר עיבל, באזור שכם. אותו אזור אינו מוזכר כזירת מלחמה, וייתכן שלא היה צורך לכבושו כעת, משום שנשאר בשיממונו מאז שהחריבו אותו בני יעקב.**²⁰ סביר להניח, שהמציאות שנתקל בה יהושע באזור שכם הזכירה לו את **אירועי העבר, את מעשיהם של בני יעקב בבני החיווי הקדומים.** כאשר הגיעו אליו הגבעונים המחופשים, **ובפיהם סיפור רחוק מאוד מלשכנע, ייתכן שחשד בהם יהושע שהם מבני החיווי, אבל העדיף לא להעמיד אותם במבחן קפדני, אלא לתת להשגחה' לפעול, כלומר, להחזיר להם בדרך עקיפה את מה שנלקח מהם בדרך ערמה. הכתם של התנהגותם של בני יעקב כלפי החיווי עדיין קיים מבחינתו,²¹ והוא מנסה – אולי אפילו שלא במודע – לכפר על העוול שנעשה בעבר, ולא לחזור על אותו מעשה של "החרם תחרימם". יחד עם זה, אין יהושע פוטר אותם מן ההשלכות של ערמתם. כמו שיעקב קילל את בניו על מרמתם ועל פגיעתם באנשי שכם: "ארור אפם כי עז" (בראשית מ"ט, ז), כך יהושע מקלל את הגבעונים "ועתה ארורים אתם" (יהושע ט', כג).**

19. י' קיל, **דעת מקרא**, ירושלים תשל"ג, יהושע ט', ו.

20. כך סבור י' **קויפמן**, **ספר יהושע**, ירושלים 1966, עמ' 133.

21. הקללה "ארור משגה עור בדרך" שציטטנו לעיל הנאמרת בהר עיבל, יכולה להתייחס דווקא למעשה המרמה של בני יעקב בשכם. ואולי דווקא היא מהדהדת באוזני יהושע כאשר מגיעה המשלחת ה'אנונימית' אליו.

יהושע ואברהם

הקשר בין בניית מזבח בהר עיבל לבין סיפור דינה מרומז כבר בספר בראשית. התורה מספרת על צעדיו הראשונים של אברהם בכניסתו לארץ כנען:

ויעבר אברם בארץ עד מקום שכם עד אלון מורה והפנעני אז בארץ. וירא ה' אל אברם ויאמר לזרעך אתן את הארץ הזאת ויבן שם מזבח לה' הנראה אליו. ויעתק משם ההרה מקדם לבית אל ויט אהלה בית אל מים והעי מקדם ויבן שם מזבח לה' ויקרא בשם ה' (בראשית י"ב, ו-ח).

ומפרש רש"י, על סמך מדרשי חז"ל:

(ו) ויעבר אברם בארץ – נכנס לתוכה:

עד מקום שכם – להתפלל על בני יעקב כשיבאו להלחם בשכם:

אלון מורה – הוא שכם, הראהו הר גריזים והר עיבל ששם קבלו ישראל שבועת התורה.

רש"י מציג תמונה שלפיה אברהם זוכה לראות את קורות העתיד, והוא מציין את סיפור דינה וטקס הברית בשכם. רמב"ן ממשיך בקו הזה, ותוך כדי כך מעמיק את הקשר בין אברהם ליהושע: בפירושו לפסוק ו הוא טוען ש"נרמז לו מזה כי בניו יכבשו המקום ההוא תחלה קודם היותם זוכים בו, וקודם היות עון יושב הארץ שלם להגלותם משם", ולאחר שה' מביטח לאברהם את הארץ (בפס' ז), הלה עובר לבית אל (בפס' ח) כדי לרמוז ליהושע שממש יתחיל הכיבוש הלגיטימי.

יהושע, כמו אברהם הנמצא ב"מקום שכם", בונה מזבח בהר עיבל, וייתכן שהוא רואה לנגד עיניו את מה שנתגלה לאברהם באותו מקום – מעשה בני יעקב.²² אם נאמץ את גישת רמב"ן, נוכל להציע שיהושע תוהה לגבי שאלת הצדקת הכיבוש הראשון של שכם בימי בני יעקב, והשלכותיו לימיו. האם נכון הוא להחיל את מצוות "החרם תחרימם" על החיווי, שכבר עברו חוויה זו אצל בני יעקב? ואז מגיעה אליו המשלחת המוזרה, ובשאלת זהותם בוחר יהושע בסוג של 'שב ואל תעשה'.

הערכת הברית עם הגבעונים

האם כריתת ברית עם הגבעונים הייתה בסופו של דבר מעשה רצוי? לדעתנו, יש לבחון אותה על פי 'מבחן התוצאה'. כניעת הגבעונים מכניסה מורא ללבותיהם של מלכי הדרום ומאדירה את שמם של בני ישראל (שם י', א-ב). בני ישראל זוכים לרשת את ערי הגבעונים, שהרי נחלת בנימין כוללת אותן (יהושע י"ח, יא-טו);²³ וגבעון

22. השווה רמב"ן על אתר, המביא את העיקרון הפרשני המבוסס על מדרש תנחומא, ושנהוג לכנותו 'מעשה אבות סימן לבנים'.

23. ראה: ש' ייבן, ערך 'בנימין', אנציקלופדיה מקראית ב, ירושלים תשל"ח, עמ' 276-275.

עצמה ניתנת ללוויים (שם כ"א, יז). המקרא מציין במפורש שהעיר בארות, אחת מערי הגבעונים, "תחשב על בנימין" (שמ"ב ד', ב). נראה, שהשטח הגבעוני נופל כפרי בשל לידי יהושע, בלי שיצטרך להילחם ולהסתכן.²⁴ כניעת ערי הגבעוני נותנת ליהושע מקורות מים רבים ושליטה על דרכים חשובות, וביניהן הדרך מן ההר אל השפלה.²⁵ אכן, הצעת בני חיווי בספר בראשית להיאחז בארץ מתגשמת בתקופת יהושע ולאחריה. אנשי גבעון עצמם הופכים לחוטבי עצים ושואבי מים של העדה ושל המזבח, כוח אדם משמעותי. אם לשפוט על פי תורת הגמול, שהיא מחשבה רווחת במקרא, עשויות תוצאות אלה להעיד שהמעשה המובלע של פיוס וכפרה כלפי הגבעונים התקבל על ידי הקב"ה. עם זאת, אין להתעלם מן התוצאות השליליות שנבעו מהסכם זה. על פי שמ"ב כ"א, הפר שאול את השבועה עם הגבעונים, וכעונש על כך הביא ה' רעב כבד על הארץ. רק אחרי שדוד נענה לדרישת הגבעונים והוקיע שבעה מבני שאול נפסק הרעב. הברית עם הגבעונים, אם כן, לא הייתה הסכם בין אוהבים; לדעת חז"ל דרישת הגבעונים להסגיר צאצאי בית שאול ביטאה את אכזריותם ואת חוסר התאמתם לבני ישראל.²⁶ רד"ק מייחס ליהושע את הרצון להפריד בין הגבעונים לבין בני ישראל, ולהישמר מפני יחסים קרובים אתם. ועל כך הוא כותב (יהושע ט', כא):

כל זמן שהיו העדה במחנה עד שלא נחלקה הארץ היו חוטבי עצים ושואבי מים לעדה. אבל לאחר שנחלקה הארץ והיו ישראל איש בעירו ובנחלתו, נשארם חוטבי עצים ושואבי מים לבית אלהים בגלגל ובשילה ובנוב וגבעון ובית עולמים כמו שאמר אל המקום אשר יבחר' (פס' כז). ואמרו רבותינו ז"ל (יבמות עט ע"א) כי כיון שנתנם יהושע חוטבי עצים ושואבי מים גזר עליהם שלא יבאו בקהל כלומר שלא יתחתנו ישראל בהם...

יהושע ממשיך את דרכם של בני יעקב באוסרו קשרי חיתון עם בנות החיווי. מערכת היחסים בין שני הצדדים מושתתת על הסכם המשרת את שניהם, בלי ליצור ביניהם גוש לאומי אחד. במאזן הכולל, ניתן לומר שהישגיו של יהושע מן ההסכם הזה יפים ומועילים לבני ישראל.

24. לדעת מ' הרן, "אין ספק שכבר בסוף תקופת השופטים הפכו ארבע הערים האלה – גבעון, הכפירה, קרית יערים ובארות – לערים ישראליות בעיקרן. אולם תושביהן הגבעונים... הפכו למעין מיעוט מקומי..." (מ' הרן, 'הגבעונים – מקומם במערכת כיבוש הארץ ובתולדות ישראל', עיונים בספר יהושע, קריית ספר תשל"א, עמ' 106). לדעתו, שלמה המלך שעבד אותם, גם בעבודות בנייה וגם בעבודה השגורה בבית המקדש של חטיבת עצים ושאיבת מים (שם, עמ' 107-108).

25. ד' בנבנשתי, 'הגבעונים וארצם', בתוך: ב' צביאלי (עורך), שיחות המקרא א, קריית ספר 1974, עמ' 26-27.

26. ראה: שמות רבה משפטים פרשה ל טז; במדבר רבה פרשה ח ד.

סיכום

הצגנו את הטקס בהר עיבל כביטוי נשגב לחידוש הברית בין בני ישראל לאביהם שבשמים, וכמעמד של אחדות לאומית. האחדות מתפוררת בסיפור הנסמך לו, עקב הצעתם של הגבעונים לרות ברית משלהם עם בני ישראל.²⁷ הצענו שהצעת הגבעונים מעוררת אסוציאציות קשות ומזכירה חוב מן העבר שעדיין לא נפרע. יהושע 'מוצל' את ההערמה של הגבעונים כדי לפרוע את החוב הישן, מתוך תחושה מוסרית, תחושה העולה גם מפירושו של רמב"ן למסעותיו של אברהם בתחילת פרשת לך לך. – עם זאת, אין יהושע פוטר את הגבעונים מן האחריות לתרמית, והסמיכות לברית הר עיבל עשויה דווקא להפליל את הגבעונים בפעילות שקרית הגוררת בעקבותיה קללה.

ניתוח זה של מרמתם של הגבעונים מציג תמונה מורכבת של השלכות מעשיהם. המרמה בתנ"ך לא פעם משיגה תוצאות חיוביות, למרות שהמרמה משלם על כך מחיר,²⁸ ונראה לנו שגם סיפור זה משקף את אותו הרעיון. כפי שהראינו, גם הגבעונים וגם בני ישראל נהנו מן ההסכם, למרות שכל צד גם שילם עליו, במוקדם או במאוחר. אשר ליהושע, תגובתו להצעת הגבעונים אף היא מורכבת ואולי גם לא לגמרי עקבית. נראה לנו שהתנהגותו ממחישה את מאמרו של חז"ל (מכות י, ע"ב; במדבר רבה פרשה כ יב; ועוד), שבדרך שאדם רוצה לילך בה מוליכים אותו. יהושע נמנע בכוונה מלרדת לעומקן של טענות הגבעונים, מתוך רגישות מוסרית לאירועי העבר, ומתוך אמונה שהקב"ה יכוון אותו בדרך הראויה.²⁹

27. התפוררות זו מזכירה את חוסר האחדות בקרב משפחת יעקב בסיפור דינה, כאשר התורה מציגה שלושה גופים שונים: יעקב, בניו, שמעון ולוי.

28. כמה דוגמות: לקיחת הברכה מעשו; סיפורי 'אחותי את'; החלפת רחל ולאה (שגרמה בסופו של דבר ללידת השבטים); יוסף ואחיו; תמר ויהודה, ועוד.

29. מותו של יהושע וקבורתו (כ"ד, כט-ל) מוזכרים בסמוך לקבורת עצמות יוסף בשכם. אולי ניתן לראות בסמיכות זו את ידו של יהושע ב'החזרת' יוסף לשכם ובפיסוס בין השבטים. על אזכור קבורת יוסף אומר המדרש (שמות רבה בשלח פרשה כ יט): " 'וחמשים עלו' (שמות י"ג, יח) משכם גנבו אחיו של יוסף אותו ומכרו אותו וכשבא ליפטר מן העולם השביע אותם. אמר להם בבקשה מכם אחי, משכם גנבתם אותי חי, החזירו את עצמותי לשכם, לכך נאמר 'את עצמות יוסף אשר העלו בני ישראל ממצרים קברו בשכם' (יהושע כ"ד, לב)". 'עשיית שלום' בין צאצאי ישראל והחיווי מתרחשת באמצעות יהושע, ו'עשיית שלום' בין יוסף לאחיו מתרחשת בעת מותו של יהושע – ושתיהן קשורות בשכם.